

บทบาทของสถาปนิกชุมชนกับการสร้างความมั่นคงในสิทธิการอยู่อาศัยของชาวบ้าน กรณีศึกษา ชุมชนท่าวัง

Roles of Community Architect in Claiming the Right to Live of Community : A Case Study of Tha Wang Community

อิสริยา ทองชีวะ

Isariya Thongchiw

หลักสูตรปริญญา

สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม

เพื่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม

สถาบันอาศรมศิลป์

e-mail : ann_stu44@hotmail.
com

บทคัดย่อ

ชุมชนท่าวัง เป็นชุมชนแออัดที่อยู่ในพื้นที่รัตนโกสินทร์ชั้นในซึ่งมีความซับซ้อนต่อการพัฒนา และพื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนไม่มีกรรมสิทธิ์ในการอยู่อาศัย ที่ผ่านมามีหน่วยงานต่างๆ มีแผนที่จะพัฒนาพื้นที่โดยขาดกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชน ทำให้แนวทางการพัฒนาไม่สามารถนำมาสู่การปฏิบัติได้จริง ซึ่งปัญหานี้เป็นเรื่องสำคัญของเมืองเก่าในประเทศไทย ทำให้ผู้วิจัยในฐานะสถาปนิกที่ทำงานร่วมกับชุมชนสนใจที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาโดยใช้กรอบแนวคิดในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ซึ่งมีโจทย์ที่สำคัญ คือ การค้นหารูปแบบการปรับปรุงชุมชนที่สมประโยชน์กับทุกฝ่ายเพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเกิดข้อตกลงร่วมกัน และสร้างความมั่นคงในกรรมสิทธิ์การอยู่อาศัยให้กับชาวชุมชน ในการนำเสนอบทความนี้จะเน้นประเด็นสำคัญ คือ การทำงานร่วมกับชุมชน และประสิทธิภาพของแบบสถาปัตยกรรมที่ใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่างๆ รวมถึงศักยภาพของสถาปนิกในฐานะผู้ร่วมกระบวนการแก้ปัญหาที่ทุกฝ่ายได้ประโยชน์และเกิดยอมรับแนวทางการปรับปรุงร่วมกันได้

Abstracts

The Wang Community, an urban-poor community in the restricted historic area of Inner Rattanakosin, has been facing complicated development conflicts and the lack of the right to live. In the past, the development projects without community participation leads them to the impractical, the important issue in all developments of historical area in Thailand. The Author, in the role of a community architect, has an interest in solving this problem through the Action research methodology to find the development that can serve the needs of all stakeholders along with claiming the right to live of community. In this article, the author will describe the process of working with community, the results of architectural design process as tools for communication among stakeholders, and also the roles of community architect as a facilitator in the negotiation to achieve the win-win solution development.

คำสำคัญ : กระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรม ประสานประโยชน์ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

Keywords : Architectural Design Process, Win-win Solution, Stakeholders

โครงการบ้านมั่นคงมีแนวทางการดำเนินงานที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในการปรับปรุงชุมชน โดยให้ชุมชนแก้ไขแก้ปัญหาชุมชนด้วยตัวเอง มีเป้าหมายสำคัญคือการสร้างความมั่นคงในที่ดินและที่อยู่อาศัย และชุมชนมีความความเข้มแข็ง พื้นที่เป้าหมายคือชุมชนแออัดที่ไม่มีความมั่นคงในสิทธิ์ โดยมีการสนับสนุนงบประมาณ ดังนี้

- งบประมาณเพื่อพัฒนาสาธารณูปโภคจำนวน 25,000 บาท/หลังคาเรือน
- งบประมาณสนับสนุนการปรับปรุงที่อยู่อาศัย 20,000 บาท/หลังคาเรือน
- ลินเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัย 200,000 บาท/หลังคาเรือน โดยคิดอัตราดอกเบี้ย 6-7 % โดยคืนให้ พอช.4% ส่วนต่างดอกเบี้ย2-3% ใช้ในการบริหารจัดการชุมชน

ในการวิจัยนี้ใช้กรอบแนวคิดในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ซึ่งผู้วิจัยมีส่วนร่วมเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงกับผู้ถูกวิจัย เป็นกระบวนการที่มีการตั้งโจทย์ จากสถานการณ์ปัญหาที่เผชิญอยู่ ด้วยการนำความรู้ที่มีอยู่ไปแก้ปัญหาในบริบทของพื้นที่ และสังเกตการณ์ไปด้วย ซึ่งกระบวนการนี้จะมีการใช้กิจกรรมสื่อ และเครื่องมือต่างๆเป็นตัวแปรที่สร้างขึ้น และมีการปรับเปลี่ยนโจทย์และเครื่องมือที่ให้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์และบริบทของการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนไปสู่ทางการเป้าหมายที่ตั้งไว้

ในการสร้างการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยศึกษาทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ สุวัฒนา ธาณานิติ (2543) เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2526) ขวณัฐ ล้วนแสง (2553) ชัยวัฒน์ รักอุ๋ (2553) และ Nabeel Hamdi and Reinhard Goethert (1997) สามารถสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วม คือ การที่ทำให้ชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา โดย ร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์และความรู้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดความต้องการของชุมชนและแก้ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น โดยระดับของการมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการออกแบบปรับปรุงชุมชนทำแบ่งเป็น 5 ระดับ ดังนี้

1. มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล ค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน
2. มีส่วนร่วมวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา หรือระบุประเด็นปัญหาที่ต้องการแก้ไข
3. มีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมาย และสร้างทางเลือกในการดำเนินการ

4. มีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ เพื่อร่วมแก้ปัญหาชุมชน

5. มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และประเมินผลารออกแบบปรับปรุงชุมชน หรือกิจกรรมที่ทำ

ในการประเมินผลการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยใช้ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ Nabeel Hamdi and Reinhard Goethert (1997) ที่ได้พูดถึงกรอบวิธีคิดในการเลือกเครื่องมือเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมซึ่งแบ่งออกเป็น 5 ระดับ ตั้งแต่ (1) ไม่มีการมีส่วนร่วมเลย (2) การมีส่วนร่วมทางอ้อม (3) การขอคำปรึกษาจากชุมชน (4) การร่วมกันควบคุม (Shared Control) ไปจนถึง (5) ชุมชนเป็นผู้ควบคุมทั้งหมด (Full Control)

ระดับการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันนี้จะบอกถึงระดับการมีบทบาทที่แตกต่างกันของชุมชนและผู้เกี่ยวข้องจากภายนอก (ตารางที่ 2) โดยในสามระดับแรกนั้นชุมชนจะมีบทบาทน้อยกว่าผู้เกี่ยวข้องจากภายนอก ในขณะที่ระดับที่สี่ชุมชนและผู้เกี่ยวข้องจากภายนอกจะมีบทบาทเท่ากันในฐานะของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ส่วนในระดับที่ห้านั้นชุมชนจะเป็นผู้มีบทบาทหลักโดยที่ผู้เกี่ยวข้องจากภายนอกจะทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเหลือ (Resource) ให้แก่ชุมชน

ตารางที่ 2 บทบาทของชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องจากภายนอกกับระดับการมีส่วนร่วม

LEVELS of Participation	COMMUNITY ROLES	OUTSIDER ROLES
NONE	-	 SURROGATE
INDIRECT	 <	 ADVOCATE
CONSULTATIVE	INTEREST GROUP <	 ADVOCATE
SHARED CONTROL	STAKEHOLDER =	 STAKEHOLDER
FULL CONTROL	PRINCIPAL >	 RESOURCE

ที่มา : Nabeel Hamdi and Reinhard Goethert (1997)

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับชุมชนทำแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง ได้แก่ ชาวบ้านใน

ชุมชนท่าวัง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (2) กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยอ้อม ได้แก่ เจ้าของพื้นที่ คือ กรมการขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี เขตพระนคร กรมศิลปากร คณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์

การดำเนินงานและผลการศึกษา

จากการลงพื้นที่ทำงานร่วมกับชุมชนท่าวังประมาณ 2 ปี 11 เดือน ผู้วิจัยพบว่าบทบาทของสถาปนิกชุมชนในการมีส่วนร่วมในการสร้างความมั่นคงในสิทธิ์การอยู่อาศัยนี้มีประเด็นในการเรียนรู้ คือ 1) การทำงานร่วมกับชุมชน 2) ประสิทธิภาพของการใช้แบบสถาปัตยกรรม 3) บทบาทและทักษะของสถาปนิกชุมชนในฐานะผู้ร่วมกระบวนการ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

การทำงานร่วมกับชุมชน

การสร้างควมไว้วางใจ

ในช่วงแรกของการดำเนินงานผู้วิจัยไม่สามารถพูดคุยกับชาวชุมชนได้ เนื่องจากชาวบ้านที่อยู่อาศัยอย่างบุกรุกจะมีความระแวงไม่ไว้วางใจ ผู้วิจัยจึงพูดคุยและชักชวนเยาวชนในพื้นที่เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ไม่มีความระแวง และให้ความสนใจที่จะพูดคุยกับผู้วิจัย ซึ่งในการเริ่มทำกิจกรรมนั้นเริ่มจากกิจกรรมง่ายๆที่เด็กให้ความสนใจก่อน เช่น การวาดรูป ทำแผนที่เชื่อมโยง (Mapping) ผังชุมชน จนไปถึงการทำผังเครือญาติ (ภาพที่ 2) จนสามารถสร้างความคุ้นเคยและไว้วางใจกับชาวบ้านในชุมชนได้ ผู้วิจัยพบว่าวิธีการที่จะสร้างความไว้วางใจกับชุมชนนั้น ต้องใช้ความจริงใจในการลงไปสร้างความเข้าใจ ด้วยท่าทีที่เป็นมิตรและเป็นกันเอง โดยอาจจะเริ่มจากกลุ่มคนที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายก่อน เพื่อให้ชาวชุมชนเริ่มมีความคุ้นเคย และใช้ความสม่ำเสมอจากการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยใช้กิจกรรมที่คาดว่าชุมชนจะให้ความสนใจ และเริ่มเข้า

ภาพที่ 2 การจัดกิจกรรมเด็ก

มามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม ซึ่งเมื่อชุมชนเกิดความไว้วางใจก็จะเปิดใจสะท้อนถึงปัญหา ความกังวล และความต้องการได้อย่างตรงไปตรงมา

การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม

หลังจากที่ชาวบ้านเริ่มมีความไว้วางใจแล้ว เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมและการเป็นเจ้าของปัญหา ผู้วิจัยเริ่มจากการพูดคุยกับชาวบ้านในประเด็นง่ายๆที่เค้าให้ความสนใจก่อน ในกรณีชุมชนท่าวังเริ่มจากกิจกรรมภาพเก่าเล่าเรื่อง เป็นจุดเริ่มต้นที่ชาวบ้านให้ข้อมูลประวัติ รวมถึงประเด็นปัญหาในชุมชน และเพื่อเปิดพื้นที่ให้

ทุกคนได้เข้ามามีส่วนร่วม ผู้วิจัยใช้การทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การสนทนากลุ่ม การประชุม การสร้างวิสัยทัศน์ร่วม การเปิดเวที เป็นต้น โดยการเลือกใช้กิจกรรมใดนั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของบริบทและสถานการณ์ พบว่าถ้าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและชาวบ้านให้ความสนใจ ผลที่ได้คือชาวบ้านจะมีศักยภาพในการแก้ปัญหา โดยการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และดำเนินการแก้ปัญหาด้วยตัวเอง โดยที่เราเป็นเพียงผู้สนับสนุนกระบวนการ

ประสิทธิภาพของการใช้แบบสถาปัตยกรรม

กระตุ้นให้ชาวบ้านมีความต้องการที่จะปรับปรุงชุมชน

จากการลงพื้นที่เบื้องต้นเพื่อทำความรู้จักชุมชนประมาณ 8 เดือน ผู้วิจัยสามารถสร้างความคุ้นเคยและไว้วางใจกับชุมชน โดยชาวชุมชนมีส่วนร่วมในการพูดคุยให้ข้อมูลและระบุปัญหาชุมชนร่วมกัน แต่ยังไม่เกิดความต้องการที่จะปรับปรุงชุมชนเนื่องจากเห็นแต่ปัญหาและไม่มีกำลังที่จะลุกขึ้นมาแก้ปัญหาและปรับปรุงชุมชนด้วยตัวเอง ผู้วิจัยจึงได้ทดลองใช้กระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรม เพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารที่ทำให้ชาวบ้านเห็นรูปธรรมการแก้ปัญหา และสร้างแรงกระตุ้นให้เกิดความต้องการที่จะการปรับปรุงชุมชน

ภาพที่ 3 หุ่นจำลอง และทัศนียภาพหลังการปรับปรุงชุมชนที่ใช้กระตุ้นชาวบ้าน

ภาพที่ 4 บรรยากาศการเปิดเวทีชาวบ้าน

ทำให้เกิดโครงสร้างคณะทำงานโครงการบ้านมั่นคงขึ้น และชาวชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของมหาวิทยาลัยศิลปากร และกรมการขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวีต้องการที่จะเจรจากับเจ้าของพื้นที่เพื่อเช่าพื้นที่ระยะยาว

กระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมนี้ เริ่มต้นจากการพูดคุยระบุปัญหาของชุมชนร่วมกับโดยแกนนำชุมชน หลังจากนั้นผู้วิจัยทดลองสร้างทางเลือกในแนวทางการรื้อสร้างใหม่ (Reblocking) และแนวทางการปรับปรุงในที่เดิม (Upgrading) ผู้วิจัยใช้วิธีการนำเสนอรูปแบบการปรับปรุงชุมชนกับประธานชุมชน (ภาพที่ 3) โดยเพื่อรับฟังและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นก่อน เมื่อประธานชุมชนเห็นดีด้วยแล้วจึงได้เปิดเวทีพูดคุยกับชาวบ้านทั้งชุมชน (ภาพที่ 4)

ผลจากการดำเนินงาน พบว่า รูปแบบการปรับปรุงชุมชนสามารถสร้างแรงกระตุ้นให้ชาวชุมชนมีความต้องการที่จะปรับปรุงและพัฒนาชุมชนตัวเอง โดยชาวชุมชนได้มีข้อตกลงร่วมกันที่จะเข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคง มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ สำนววจสิทธิ์

สร้างความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ

เพื่อให้เกิดความมั่นคงในการอยู่อาศัยของชุมชน ดังนั้นมีความจำเป็นอย่างมากที่ต้องสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ในระดับนโยบาย ทั้งเจ้าของพื้นที่ และหน่วยงานต่างๆ ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ มหาวิทยาลัยศิลปากร สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ กรมการขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี กรมศิลปากร และเขตพระนคร ซึ่งในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยจะมีบทบาทในการเป็นคนกลางในการประสานงาน

กระบวนการดำเนินงานคือ ผู้วิจัยได้ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมที่ชาวบ้านเห็นชอบ คือ แนวทางการปรับปรุงชุมชนในแนวทางการรื้อสร้างใหม่ (Reblocking) และการปรับปรุงในที่เดิม (Upgrading) มาเป็นเครื่องมือในการสร้างความร่วมมือ เพื่อสื่อสารให้หน่วยงานต่างๆเห็นทางเลือกที่เป็นรูปธรรมการปรับปรุงชุมชนในอนาคต ซึ่งผลการดำเนินงานสามารถทำให้เจ้าของพื้นที่คือ มหาวิทยาลัยศิลปากร และสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เห็นประโยชน์ของโครงการ และเห็นศักยภาพของชุมชน

สามารถปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ ในเบื้องต้นได้มอบหมายให้ผู้วิจัยเป็น
คนกลางในการเจรจา ระหว่างชาวบ้านและมหาวิทยาลัยศิลปากร
เนื่องจากมหาวิทยาลัยศิลปากรมีปัญหาเรื่องการขาดแคลนพื้นที่
การใช้งาน จึงต้องการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ชุมชน จึงได้เสนอทาง
เลือกให้ชุมชนคืนพื้นที่บริเวณชั้น 2 ด้านหน้าชุมชนซึ่งอยู่ตรงข้าม
กับมหาวิทยาลัยศิลปากรซึ่งปัจจุบันเป็นบ้านไม้ชั้นเดียว สามารถ
ปรับปรุงใหม่ให้เป็น 2 ชั้นได้

*เป็นเครื่องมือในการสื่อสารและการเจรจาต่อรองระหว่าง
ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย*

ในขั้นตอนการดำเนินงานนี้ใช้การออกแบบสถาปัตยกรรม
เป็นเครื่องมือในการสื่อสารและสร้างการมีส่วนร่วมให้ผู้มีส่วนได้
ส่วนเสีย โดยเปิดพื้นที่ให้ร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น สร้างทาง
เลือก และประเมินผล ซึ่งมีโจทย์ที่สำคัญ คือ การค้นหารูปแบบ
การปรับปรุงชุมชนที่สมประโยชน์กับทุกฝ่ายเพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วน
เสียเกิดข้อตกลงร่วมกัน และสร้างความมั่นคงในกรรมสิทธิ์การอยู่
อาศัยให้กับชาวชุมชน ซึ่งมีการเจรจาทั้งหมด 3 ครั้ง คือ 1) การ
เจรจาต่อรองขอใช้พื้นที่ชั้น 2 ด้านหน้าชุมชน 2) การเจรจาต่อรอง
ขอใช้พื้นที่ด้านหน้าชุมชน และพื้นที่ชั้น 3 ทั้งหมด 3) การปรับปรุง
ชุมชนให้อยู่ร่วมกับพื้นที่ประวัติศาสตร์

- การเจรจาต่อรองขอใช้พื้นที่ชั้น 2 ด้านหน้าชุมชน
การเจรจาครั้งนี้ มีเป้าหมายคือ เจรจาให้ชาวบ้านที่
อาศัยอยู่หน้าชุมชน ยินดีจัดสรรพื้นที่ชั้น 2 ให้มหาวิทยาลัยศิลปากร
ใช้ประโยชน์ ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะปรึกษาประธานชุมชนและแกนนำ
ชาวบ้าน เพื่อให้ข้อมูลความต้องการของมหาวิทยาลัยศิลปากร และ
ปรึกษาวិธีการในการเจรจากับชาวบ้านทั้ง 2 หลัง

กระบวนการในการเจรจาก่อนการประชุมประธาน
ชุมชนได้อาสาเป็นผู้ให้ข้อมูลความต้องการของมหาวิทยาลัย
ศิลปากรกับชาวบ้าน 2 หลังที่ได้รับผลกระทบโดยตรง เพื่อให้มี
เวลาในการใคร่ครวญและตัดสินใจ ในการเปิดเวทีพูดคุยประธาน
ชุมชนได้เลือกใช้การเปิดเวทีใหญ่เพื่อให้ชาวบ้านทั้งชุมชนได้มีส่วน
ร่วมในการตัดสินใจและช่วยเจรจากับเจ้าของบ้านที่อยู่หน้าชุมชน
ในการดำเนินงานผู้วิจัยได้ใช้รูปแบบการปรับปรุงชุมชนเป็นเครื่อง
มือในการสื่อสาร คือ รูปทัศนียภาพเปรียบเทียบก่อนและหลังการ
ปรับปรุงชุมชน ตามภาพที่ 5,6 และผังพื้นที่ เพื่อให้เกิดความเข้าใจ
ถึงพื้นที่ที่จะจัดสรรคืนมหาวิทยาลัยศิลปากร

ผลการประชุม ชาวชุมชนมีความต้องการที่จะเข้า
พื้นที่กับมหาวิทยาลัยศิลปากร จึงได้ร่วมพูดคุยกับชาวบ้านทั้ง 2
หลัง และยินดีที่จะช่วยเหลือค่าก่อสร้างบ้านบางส่วน ส่งผลให้ทั้ง

ภาพที่ 5 ก่อนและหลังการปรับปรุงบริเวณหน้าชุมชน

ภาพที่ 6 ก่อนและหลังการปรับปรุงบริเวณตรอกทางเดินในชุมชน

2 หลังที่อยู่อาศัยด้านหน้าชุมชนยินดีคืนพื้นที่ชั้น 2 ให้ศิลปากรใช้ประโยชน์ ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 45 ตารางเมตร และชาวชุมชนได้ยื่นข้อเสนอขอเช่าที่ระยะยาวเพื่อเป็นการตอรองกับมหาวิทยาลัยศิลปากร

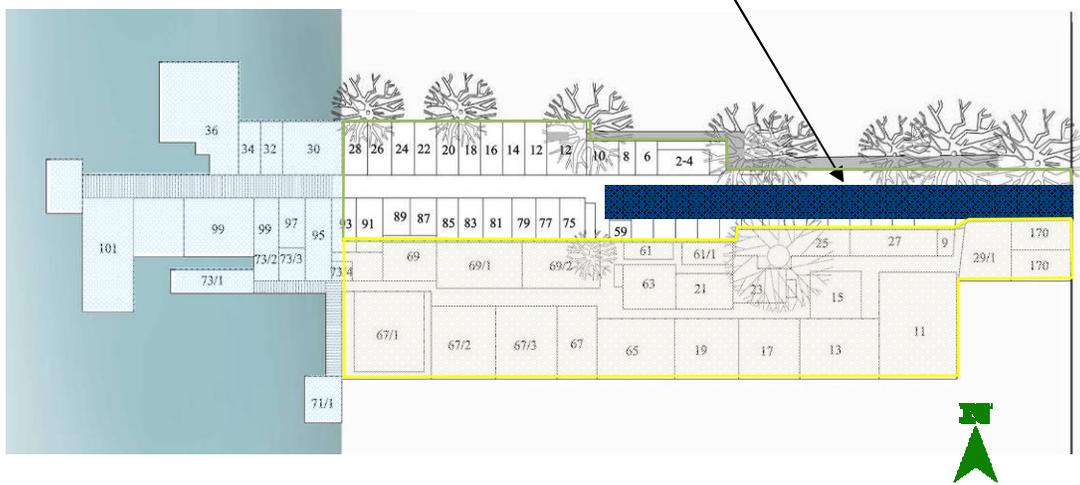
- การเจรจาต่อรองขอใช้พื้นที่ด้านหน้าชุมชน และพื้นที่ชั้น 3 ทั้งหมด

จากข้อเสนอของชุมชน ผู้วิจัยได้นำเสนอต่อคณะผู้บริหาร ซึ่งทางมหาวิทยาลัยศิลปากรได้มีกระบวนการพิจารณา โดยได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อเสนอแนะผ่านขั้นตอนการประชุมต่างๆ มีโจทย์ คือ มหาวิทยาลัยศิลปากรต้องการพื้นที่ใช้ประโยชน์ในชุมชนที่มากขึ้นกว่าเดิม ผู้วิจัยจึงได้ทดลองสร้างทางเลือกที่ประเมินว่าทุกฝ่ายจะได้ประโยชน์และเกิดการยอมรับร่วมกัน จึงได้ออกแบบแนวทางการประสานประโยชน์ (Land Sharing) ตามข้อเสนอแนะของมหาวิทยาลัยศิลปากร เพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้สอยทางแนวตั้ง โดยการก่อสร้างใหม่เป็น 3 ชั้น โดยที่ชาวชุมชนยังสามารถอยู่อาศัยได้ในพื้นที่เดิม โดยจัดสรรพื้นที่หน้าชุมชน ชั้น 2 บางส่วน ชั้น 3 และคาดฟ้าคินแกมมหาวิทยาลัยศิลปากร รวมพื้นที่ใช้ประโยชน์ 235 ตารางเมตร ซึ่งเป็นแนวทางนี้ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของชาวบ้านมากกว่าแนวทางการปรับปรุงในที่ดินเดิมเนื่องจากมีชาวบ้าน 17 หลังคาเรือนต้องก่อสร้างใหม่เพื่อจัดสรรพื้นที่ชั้น 3 ให้มหาวิทยาลัยศิลปากร

กระบวนการเปิดเวทีครั้งนี้ผู้วิจัยเตรียมข้อมูลและเครื่องมือที่สำหรับการสื่อสารชาวบ้าน เช่น ผังพื้นที่ที่แสดงพื้นที่ใช้งาน (ภาพที่ 7) รูปทัศนียภาพ (ภาพที่ 8) ทุนจำลอง งบประมาณในการก่อสร้าง และประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับ รวมถึงชักชวนผู้ช่วยอธิการบดี มหาวิทยาลัยศิลปากรได้เข้ามาร่วมสร้างความเข้าใจและเจรจากับชาวชุมชนเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายได้พูดคุย ทำความเข้าใจปัญหาและความต้องการของกันและกันโดยตรง (ภาพที่ 9)

การประชุมครั้งนี้ ชาวชุมชนทั้ง 17 หลังคาเรือนยินยอมที่จะรื้อสร้างใหม่เพื่อให้มหาวิทยาลัยศิลปากรมาใช้ประโยชน์บริเวณชั้น 2 บางส่วน และชั้น 3 ส่วนชาวบ้านที่อยู่บริเวณหน้าชุมชนไม่ยินดีจัดสรรพื้นที่ชั้น 1 คินแกมมหาวิทยาลัยศิลปากร เนื่องจากมีความจำเป็นในการใช้พื้นที่ โดยชาวบ้านได้เสนอให้มหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างเอง ในบริเวณพื้นที่ที่เข้ามาใช้ประโยชน์ และควรจะมีเกณฑ์ในการอยู่อาศัยร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยศิลปากรและชาวบ้าน เช่น ไม่ส่งเสียงดังในยามวิกาล เมื่อได้ข้อตกลงร่วมกันของชุมชนแล้วในวันที่ 8 เมษายน 2552 คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยศิลปากรได้นำเสนอแนวทางการปรับปรุงชุมชนและข้อเสนอของชุมชนต่อสภามหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งที่ประชุมมีมติเห็นด้วยในหลักการที่จะเข้าร่วมโครงการปรับปรุงชุมชนทำวังตามโครงการบ้านมั่นคง

ตำแหน่งที่สร้างใหม่ 3 ชั้น

ภาพที่ 7 ผังแสดงตำแหน่งที่จะสร้างใหม่ 3 ชั้น ตามแนวทางการประสานประโยชน์

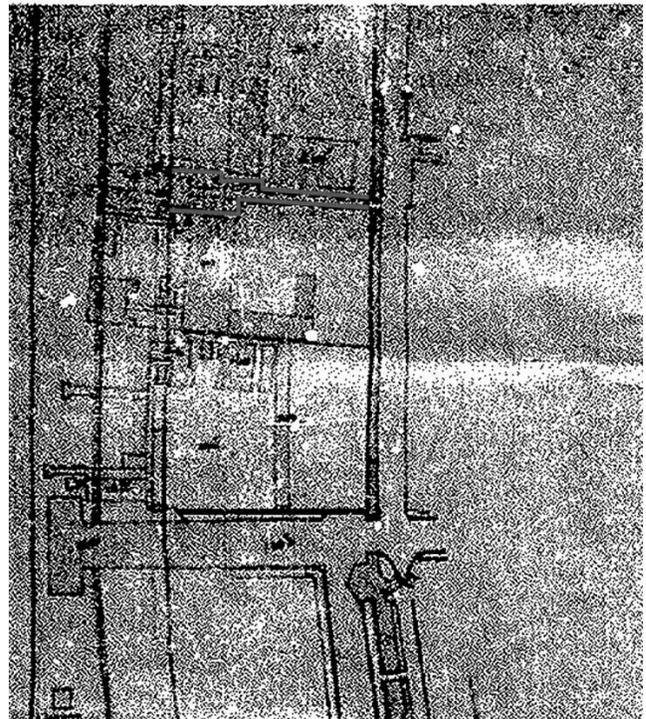

ภาพที่ 8 ทรรศนียภาพด้านหน้าชุมชนและมุมมองจากถนนมหาสารคาม

ภาพที่ 9 บรรยากาศในการเจรจาขอพื้นที่คืน และการใช้ทุนจำลองเป็นเครื่องมือในการเปิดเวที

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าแนวทางการประสานประโยชน์มีข้อจำกัด เนื่องจากชุมชนท่าวังมีแนวกำแพงโบราณอยู่ในชุมชน (ภาพที่ 10) เมื่อได้ปรึกษาอธิบดีกรมศิลปากร พบว่ากรมศิลปากรมีนโยบายที่คำนึงถึงความสำคัญและให้คุณค่าของโบราณสถาน แม้ว่ายังไม่มีการขึ้นทะเบียนก็ตาม ซึ่งการรื้อสร้างใหม่อาจมีความเสี่ยงต่อการระงับการก่อสร้าง ทำให้ชาวบ้านเกิดความกังวลใจกลัวว่าจะไม่สามารถอยู่ได้ในพื้นที่เดิม ส่งผลให้แนวทางการประสานประโยชน์ รวมถึงการจัดสรรพื้นที่คืนมหาวิทยาลัยศิลปากรไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้

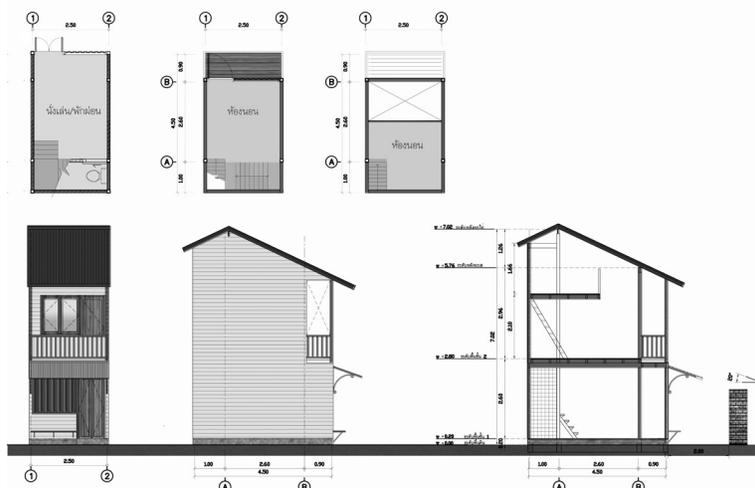
ภาพที่ 10 แผนที่ พ.ศ. 2445 แสดงแนวกำแพงโบราณที่อยู่ในชุมชนท่าวัง

เนื่องจากการปรับปรุงชุมชนไม่สามารถรื้อสร้างใหม่ได้ แต่ชาวชุมชนยังมีความตั้งใจที่จะดำเนินกระบวนการเช่าพื้นที่กับมหาวิทยาลัยศิลปากร และต้องการเจรจากับมหาวิทยาลัยศิลปากรเพื่อสัญญาเช่าระยะยาวในแนวทางการปรับปรุงในที่ดินเดิม (Upgrading) ฉะนั้นเพื่อที่ชุมชนจะอยู่ได้อย่างมั่นคง และได้สัญญาเช่าระยะยาวจากมหาวิทยาลัยศิลปากร แก่นำชุมชนและผู้วิจัยจึงได้ร่วมกันค้นหาเอกลักษณ์ของชุมชนที่เป็นชุมชนชาวตรอกโบราณอายุกว่า 100 ปี เพื่อเป็นการแสดงจุดยืนที่จะอาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองเก่าได้อย่างมีศักดิ์ศรี โดยชุมชนเป็นผู้ดูแลพื้นที่ โดยปรับปรุงชุมชนให้สอดคล้องและกลมกลืนกับประวัติศาสตร์

ชาวบ้านได้รวมตัวกันพูดคุยและมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อสรุปข้อเสนอสัญญาเช่าที่ดิน เพื่อเสนอต่อมหาวิทยาลัยศิลปากร โดยมีรายละเอียดเงื่อนไขสัญญาเช่าที่ดินพื้นที่ที่จัดสรรคืนมหาวิทยาลัยศิลปากร การปรับปรุงพื้นที่ส่วนกลาง (ภาพที่ 11) และรูปแบบการปรับปรุงที่อยู่อาศัย (ภาพที่ 12) รวมถึงการสร้างกติกาการอยู่ร่วมกัน โดยชาวบ้านได้เปิดเวทีหารือร่วมกันและสร้างทางเลือกในการคืนพื้นที่ บ้านเช่า 3 หลังบริเวณกลางชุมชน พื้นที่ประมาณ 13.5 ตารางวา ซึ่งชาวชุมชนได้ประชุมร่วมกัน (ภาพที่ 13) และเห็นควรค่าใช้จ่ายที่เหมาะสมในการตอบแทนเจ้าของบ้านเช่า คือจำนวนเงิน 1 แสนบาท เงินจำนวนนี้ทั้งชุมชนจะเฉลี่ยช่วยกันออกหลังละ 1,500 บาท จำนวน 69 หลัง โดยใช้งบประมาณอุดหนุนที่ได้จากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

ภาพที่ 11 ภาพในอดีตและภาพหลังการปรับปรุงบริเวณตรอกทางเดินในชุมชน

ภาพที่ 12 รูปแบบที่พักอาศัย

ภาพที่ 13 บรรยากาศการพูดคุยของชาวบ้านในการจัดทำข้อเสนอสัญญาเช่าที่ดิน

หลังจากที่ได้มีการจัดทำข้อเสนอโครงการร่วมกับชาวบ้านเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ประธานชุมชนและชาวบ้านสร้างความมั่นใจให้มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยการทำหนังสือเวียนถึงทุกบ้าน และให้เซ็นรับรองข้อเสนอการเช่าที่ดิน เพื่อป้องกันว่าชาวบ้านทุกคนยินดีปฏิบัติตามข้อเสนอการเช่า และจะดูแลรักษาชุมชนในระยะยาวให้คงสภาพแวดล้อมที่ดีในการอยู่อาศัย สหกรณ์ชุมชนจะเป็นผู้ดูแลและซ่อมแซมพื้นที่ส่วนกลางในอนาคต โดยจะใช้งบประมาณส่วนต่างของอัตราดอกเบี้ยสินเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัย

คณะผู้บริหารจึงได้นำเสนอโครงการปรับปรุงชุมชนท่าวังต่อสภามหาวิทยาลัยศิลปากรเมื่อวันที่ 14 เมษายน 2554 ผลการประชุมสภามหาวิทยาลัยศิลปากรเห็นด้วยตามข้อเสนอสัญญาเช่าที่ดินให้ชาวบ้านเช่าที่ระยะยาว 30 ปี โดยทางบริหารมหาวิทยาลัยศิลปากรจะดำเนินการจัดทำสัญญาเช่า และชาวบ้านจะต้องดำเนินการตั้งสหกรณ์ชุมชนต่อไป

บทบาทและทักษะของสถาปนิกชุมชนในฐานะผู้ร่วมกระบวนการ

จากประสบการณ์ในการดำเนินโครงการบ้านมั่นคงชุมชนท่าวัง ผู้วิจัยได้เรียนรู้บทบาทและทักษะการเป็นสถาปนิกชุมชนที่มีส่วนในการทำงานร่วมกับชุมชน และการเจรจาต่อรองที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ดังนี้

ทักษะในการทำงานร่วมกับชุมชน

- สร้างความไว้วางใจกับชุมชน

วิธีการที่จะสร้างความไว้วางใจกับชุมชนนั้น ต้องใช้ความจริงใจในการลงมือสร้างความเข้าใจ ด้วยท่าทีที่เป็นมิตรและเป็นกันเอง โดยอาจจะเริ่มจากกลุ่มคนที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายก่อน

เพื่อให้ชาวชุมชนเริ่มมีความคุ้นเคย และใช้ความสม่ำเสมอจากการทำงานกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยใช้กิจกรรมที่คาดว่าชุมชนจะให้ความสนใจ และเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม ซึ่งเมื่อชุมชนเกิดความไว้วางใจก็จะเปิดใจสะท้อนถึงปัญหา ความกังวล และความต้องการได้อย่างตรงไปตรงมา

- เป็นผู้ฟังที่ดี

ทักษะในการฟังที่ดีเป็นสิ่งสำคัญมีผลต่อการสร้างความร่วมมือและความสำเร็จต่อโครงการ ซึ่งสถาปนิกชุมชนควรเป็นผู้ฟังอย่างตั้งใจด้วยใจที่เป็นกลาง และฟังอย่างเอาใจเขามาใส่ใจเรา ด้วยท่าทีที่อ่อนน้อม เป็นมิตร และให้เกียรติผู้พูด เพื่อให้ผู้พูดเกิดความไว้วางใจก็จะสื่อสารสิ่งที่อยู่ในใจออกมา ซึ่งก็จะทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกันมากขึ้น และในการดำเนินงานควรจะมีการเปิดพื้นที่เพื่อรับฟังความคิดเห็น รวมถึงการตั้งคำถามที่เหมาะสมนั้นอาจจะเป็นการกระตุ้นให้เกิดความสนใจและมีข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินโครงการอีกด้วย

- เป็นผู้สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมและการเป็นเจ้าของปัญหา โดยสถาปนิกชุมชนต้องนำเสนอข้อมูลที่เป็นประโยชน์และชาวบ้านให้ความสนใจ เพื่อเปิดพื้นที่ให้ทุกคนได้เข้ามามีส่วนร่วม โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การสนทนากลุ่ม การประชุม การสร้างวิสัยทัศน์ร่วม การเปิดเวที เป็นต้น โดยการเลือกใช้กิจกรรมใดนั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของบริบทและสถานการณ์ พบว่าถ้าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและชาวบ้านให้ความสนใจ ผลที่ได้คือชาวบ้านจะมีศักยภาพในการแก้ปัญหา โดยการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และดำเนินการแก้ปัญหาด้วยตัวเอง โดยที่เราเป็นเพียงผู้สนับสนุนกระบวนการ

- เป็นผู้กระตุ้นให้ชุมชนเห็นประโยชน์ของโครงการ โดยใช้การออกแบบสถาปัตยกรรม

จากข้อจำกัดของพื้นที่ และความกังวล ทำให้ชาวชุมชนมองไม่เห็นประโยชน์ของโครงการ สถาปนิกชุมชนจึงต้องเป็นผู้สร้างสรรค์การออกแบบปรับปรุงชุมชนโดยใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารกับชาวชุมชนให้เห็นการแก้ปัญหา และเกิดทางออกที่ดี เพื่อสร้างแรงกระตุ้นให้เห็นประโยชน์และมีความต้องการในการปรับปรุงชุมชน โดยมองข้ามความกังวลและปัญหาของชุมชนในปัจจุบันไปสู่เป้าหมายชุมชนที่ดีในอนาคตได้

ทักษะในการเจรจาระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

- สร้างความสัมพันธ์ และความไว้วางใจกับหน่วยงานต่างๆ

ผู้วิจัยเรียนรู้ว่าการสร้างสัมพันธ์ที่ดีและความไว้วางใจกับหน่วยงานต่างๆนั้น คนกลางในการประสานงานจะต้องมีท่าทีเป็นมิตร และแสดงความเป็นกลางในการให้ข้อมูลโครงการ เมื่อมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นก็ให้ความสำคัญกับทุกๆข้อเสนอแนะของผู้เข้าร่วมประชุม และเมื่อได้มอบหมายให้ดำเนินงานในเรื่องใด ก็ทำอย่างเต็มที่ และมีความสม่ำเสมอในการติดต่อสื่อสาร ทำให้สามารถสร้างสัมพันธ์ภาพ และความไว้วางใจร่วมกันได้มากกว่าการติดต่อกันเฉพาะแค่ในเรื่องงาน แต่เป็นการสร้างมิตรภาพที่สามารถปรึกษาและร่วมแก้ปัญหาไปด้วยกัน แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้

ในกระบวนการเจรจา ทักษะการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นสิ่งที่สำคัญ เนื่องจากอยู่สถานการณ์ที่ต้องมีการตัดสินใจหลายฝ่ายที่บ่อยครั้งไม่เป็นไปตามที่คาดไว้ บทบาทของคนกลางในการเจรจา คือ การสร้างบรรยากาศที่ผ่อนคลายในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และอาจทบทวนถึงเป้าหมายร่วมกัน ในกรณีที่เกิดสถานการณ์ที่ผู้เข้าร่วมประชุมกดดันไม่สามารถตัดสินใจได้ ก็ผ่อนคลายด้วยการขยายเวลาในการตัดสินใจ

ในการนำเสนอโครงการกับหน่วยงานต่างๆ เพื่อสร้างความพร้อมและศักยภาพในการสื่อสารของคนกลางในการเจรจาดังกล่าวเตรียมข้อมูลให้เพียงพอ ชักซ้อมประเด็นก่อนการประชุม เพื่อให้สามารถสื่อสารและแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้าได้อย่างมั่นใจ ทั้งยังเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับหน่วยงานต่างๆ ด้วย

- วิเคราะห์ปัญหาอย่างตรงไปตรงมา

ในการเจรจาระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย คนกลางในการประสานงาน ต้องมีท่าทีที่เป็นกลางในการรับฟัง และไม่เข้าข้าง

ฝ่ายใด โดยให้ข้อมูลชุมชน ปัญหาของชุมชน รวมถึงโอกาส และข้อจำกัดของโครงการ ซึ่งจะส่งผลให้หน่วยงานต่างๆเข้าใจปัญหา ร่วมกัน และรู้สึกวางใจที่จะร่วมระบุปัญหา และความต้องการ เพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ปัญหา และหาแนวทางในการแก้ปัญหาของโครงการอย่างตรงไปตรงมา

- มีความคิดสร้างสรรค์ในเชิงบวก

การดำเนินงานนี้อยู่บนฐานคิดในเชิงบวก ที่เชื่อมั่นว่าทุกฝ่ายมีเจตนาที่ดี เพียงแต่มีความต้องการและเหตุผลที่แตกต่างกัน หน้าที่ของผู้วิจัยคือ การทำความเข้าใจทุกฝ่ายและหาจุดสมดุลนั้นโดยการสร้างสรรค์ทางเลือกในการแก้ปัญหาที่ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ และเปิดพื้นที่สื่อสารให้แต่ละฝ่ายได้เข้าใจปัญหาและความต้องการของกันและกัน และชี้ให้เห็นเป้าหมายของโครงการที่จะเอื้อประโยชน์ต่อกัน

- เป็นผู้มีความวางใจ ไม่ยึดติดกับความสำเร็จของโครงการ

ในระหว่างการเจรจากับหน่วยงานต่างๆ ผู้วิจัยมักจะคาดหวังให้เกิดผลเป็นสิ่งที่ต้องการ ซึ่งในการดำเนินงานในบางครั้งหน่วยงานต่างๆก็ไม่ได้เป็นอย่างที่คาดหวัง และยังพบอุปสรรคในการปรับปรุงพื้นที่ ทำให้เกิดความผิดหวัง และมีความกังวลใจส่งผลให้ผู้วิจัยจึงต้องปรับเปลี่ยนท่าทีมาเป็นผู้วางใจยอมรับในข้อจำกัดของโครงการ และดำเนินงานตามเหตุปัจจัยด้วยความวางใจ และปล่อยให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และกำหนดแนวทางในการดำเนินโครงการด้วยตัวเอง

บทส่งท้าย

ท้ายที่สุดโครงการนี้อาจเป็นเพียงแค่หนึ่งกรณีศึกษา กระบวนการออกแบบปรับปรุงพื้นที่ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมระหว่างผู้อยู่อาศัย เจ้าของที่ดิน และหน่วยงานรัฐ ที่มีกระบวนการเจรจาและหาข้อสรุปในแนวทางการปรับปรุงร่วมกัน แต่โครงการนี้ไม่สามารถปฏิบัติได้จริง เนื่องจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ได้ชะลอโครงการบ้านมั่นคง ชุมชนท่าวัง อย่างไม่เป็นทางการกับชาวบ้านตั้งแต่ในเดือนกรกฎาคม 2555 เพราะมีแผนที่จะพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้โดยการรื้อสร้างใหม่เป็นอาคารขนาดใหญ่ เพื่อให้เป็นแหล่งรองรับนักท่องเที่ยวที่สำคัญระดับประเทศ แต่อย่างไรก็ดีบทบาทของสถาปนิกชุมชนในฐานะผู้ร่วมกระบวนการสามารถเปิดพื้นที่และโอกาสให้ชาวบ้านเกิดการรวมตัวกันพูดคุยกัน สามารถสร้างทางเลือกในการเจรจา และยื่นข้อเสนอโครงการกับเจ้าของพื้นที่ รวมถึงมีงบประมาณส่วนกลางจากสมาชิกชุมชน

ซึ่งแสดงถึงความเข้มแข็งของชุมชน สุดท้ายชาวบ้านจะได้อยู่อาศัยในพื้นที่นี้หรือไม่ และพื้นที่นี้ยังคงเอกลักษณ์ชาวตรอกริมแม่น้ำไว้ได้หรือไม่ คงจะต้องมีกระบวนการเจรจากันอีกต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ชวณัฐ ล้วนเส้ง. 2553. สถาปนิกชุมชน กับ สถาปัตยกรรมในความหมายใหม่. [ออนไลน์] [อ้างเมื่อ 10 ธันวาคม 2553] เข้าถึงได้จาก <http://article.tcdconnect.com/ideas/architecture-for-humanity-chawanut>.
- ชาติรี ประภิตนทการ. 2549. โครงการวิจัยเพื่อจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา ชุมชนบ้านไม้โบราณ ป้อมมหากาฬ. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชัยวัฒน์ รักอู่. 2553. สถาปนิกชุมชนกับการทำงานของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. [ออนไลน์] [อ้างเมื่อ 4 มกราคม 2554] เข้าถึงได้จาก http://www.facebook.com/note.php?note_id=162621580440644.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2526. การบริหารการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สมสุข บุญญาบัญชา. 2552. What is a 'Community Architect'?. [ออนไลน์] [อ้างเมื่อ 10 มกราคม 2553] เข้าถึงได้จาก <http://www.codi.or.th/housing/CommunityArch.html>.
- สุวัฒนา ธาดานิติ. 2543. “สภาพปัญหาและวิวัฒนาการแนวคิดการจัดหาที่อยู่อาศัย สำหรับกลุ่มผู้มีรายได้น้อยในเมือง.” ใน เอกสารบทความวิชาการประกอบการสัมมนาครั้งที่ 1 เรื่อง “มหานครเมือง” ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 89 – 96. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.
- Hamdi, N. and Goethert, R. 1997. Action Planning for Cities. England : John Wiley & Sons Ltd.
- Henry S. 2006. Multiple views of Participatory Design. [online] [May 10, 2010] from http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2006/cilt23/sayi_2/131_143.pdf.